

ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

Αδικός ἢ κακολογία πάντοτε· ἀλλὰ, φρονου-
μεν, διπλάσιως ἀμαρτάνουσιν οἱ κακολογοῦν-
τες τὸν αἰῶνά μας. Ἐάν γὰρ κύριον τοῦ λόγου
πρατέρημα εἶναι ἡ διαγνώρισις τοῦ ἀγνώστου,
οὐδέποτε ὁ πόθος τῆς ἀνακαλύψεως ἐφλέξε τὴν
καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὅσον εἰς τὰς ἡμέρας μας.

Καταγίνονται οἱ ἀστρονόμοι τοὺς οὐρανοὺς
πολίζοντες διὰ νέων πλανητῶν· οἱ γεωλόγοι ἀ-
ποκαλύπτοντες τὰ κρύφια τῆς ὑδρογείου σφαι-
ρας. Καὶ διασκοποῦσι μὲν οἱ Ἱστορικοὶ τὰ φαινό-
μενα τῶν πολιτισμῶν, φανεροῦσι δὲ οἱ μυθιστο-
ριογράφοι τὰ μυστήρια τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς
κοινωνίας. Ἐκαστος κλάδος τοῦ Φυσικοῦ καὶ τοῦ
Ἠθικοῦ κόσμου ἔχει τοὺς ἱεροφάντας του.

Γάλλος τις παλαιοντολόγος, οὐ μακρὰν τῶν
Ἀθηνῶν ἀνασκάψας ἀπολελιθωμένα τινὰ ζώων
ὄσπᾶ, ἀνέκραξεν, Εὐρηκα, εὐρηκα! καὶ ὑπὸ τῶν
ὀλίγων ἐκείνων λειψάνων ὁ φιλέρευνος φωτισθεὶς,
ἀνωκοδόμησε καινόν τινα κόσμον γεωλογικόν,
αὐτοσχεδίασε τὴν προκατακλυσμαίαν ζωολογίαν
καὶ γεωγραφίαν τῆς πατρίδος μας.

Γνωστὸν ὅτι οἱ Τοῦρκοι τὰς Ἀθήνας κυριεύ-
σαντες, ἄλλην εἰσοδὸν ἀντὶ τῆς παλαιᾶς ἔνοιξαν εἰς
τὴν Ἀκρόπολιν. Αἰῶνες διέτρεξαν ἔκτοτε. Ποῦς ἀν-

θρώπου τὴν ἱεράν ἐκείνην κλίμακα δὲν ἀνέβη πλέον. Περιηγηταί, Ἀρχαιολόγοι, Ποιηταί, τὰ περίλυπα μνημεῖα κατὰ καιροῦς ἐπισκεψάμενοι, προσήνεγκον ἀναμνήσεις περιπαθεῖς, ἀλλ' οὔτε καὶν ὑπόπτευσαν τῶν καταφράκτων Προπυλαίων τὴν θέσιν. Ἦδη δὲ βάσκανος δαίμων εὐφραίνεται, τὸν φραγμὸν ἐκεῖνον ἀναποκάλυπτον εἰσαεὶ νομίζων, ὅτε ὁ Θεὸς ἠυδόκησεν ἄλλως τὴν τύχην τοῦ ἀρχιτεκτονήματος γὰ διαθέσθαι.

Ἔτερός τις Γάλλος, ἀδοξὸς τὸ πρὶν μαθητὴς, νῦν δ' ἀρχαιολόγος διάσημος, ἐνταῦθα παρεπιδημήσας, ὠρέχθη τὸ ἴδιον αὐτοῦ ὄνομα γὰ συνδυάσῃ πρὸς τὴν ἐνδεχομένην τοῦ πυλῶνος ἀνεύρεσιν. Ὅθεν λαβὼν τ' ἀρχαῖα ὑπομνήματα, καὶ νῦν μὲν τὰς διαφωνούσας μαρτυρίας συγκρίνας, νῦν δὲ παραβαλὼν τὰ γραπτὰ λείψανα πρὸς τὰ λίθινα, ἄλλοτε δὲ κατὰ μόνας εἰκάσας τὰ μὴ ἐξεικασμένα, καὶ συμπεράνας τὰ ἕως τότε ἀσυμπέραστα, τέλος τὰ Προπύλαια ἀνεσκεύασεν ἐν τῷ νῶ. Γενομένης ἀνασκαφῆς πρὸς βάσανον τῆς μαντεύσεως, τὸ συμπέρασμα ἀπέβη πρᾶγμα. Σήμερον ὁ ὑψιθέμεθλος ναὸς τῆς Παρθένου ὃν οἱ λυμεῶνες Τοῦρκοι παρεξέτρεψαν τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ ὁδοῦ, κοινωνεῖ πρὸς τὴν κάτω πόλιν, διὰ τοῦ πυλῶνος αὐτοῦ ὅθεν ἐν πομπῇ τὸ πάλαι ἐξεπόρευοντο τὰ μυστήρια τῆς Ἑλληνικῆς θεολογίας.

Ὡς βλέπομεν, τὸ φιλέρευνον πνεῦμα τοῦ αἰῶνος εἰσβάλλει εἰς τὴν χώραν μας, ἀνασκαλίζει τὴν ἡμετέραν γῆν, ἰχνοσκοπεῖ τὸν φυσικὸν βίον τοῦ τόπου μας, ἐρμηνεύει τ' ἀρχαιολογικὰ μνη-

μεῖα, σπουδάζει τὰ ἤθη καὶ τὰς ῥοπὰς τῶν ἐγκατοίκων, θησαυρίζει βότανα καὶ ὄρυκτὰ, βολίζει λιμένας, ὄρη καταμετρεῖ, τὰ πάντα διαπυνθάνεται.

Ἀλήθειά τε καὶ ψεῦδος, ἐπιστήμη τε καὶ μυθιστόρημα τῆς Εὐρώπης ἐπὶ τὴν ἀδιερεύνητον ταύτην χώραν μας στρατεύοντα, μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον στενοῦσι τὸν κύκλον τῆς μελλούσης μας διερευνησεως. Ἴσως ὀλίγον ἔτι, καὶ ἀπ' ἀνιχνεύσεως εἰς ἀνιχνεύσιν οἱ πολυπράγμονες οὗτοι πρόβαντες, θέλουσιν ἐμφιλοχωρήσει καὶ εἰς διαζητήσεις τολμηροτέρας περὶ τῶν πραγμάτων μας.

Ἡ προκατακλυσμαῖα τῆς Ἑλλάδος φύσις ἐπεσκευάσθη, θέλουσιν εἰπεῖ ποτέ. Τοὺς αἰῶνας τοῦ Σόλωνος, τοῦ Περικλέους διηγοῦνται πλεῖστα ἤδη βιβλία καὶ καλλιτεχνήματα. Τὴν μὲν γενεαλογίαν τῶν Θεῶν ἀφηγοῦνται τὰ ἔπη τοῦ Ἡσιόδου, τὴν δὲ τῶν Ἑλλήνων καὶ σοφῶν τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς, διαλαμβάνουσιν ἄπειρα φιλοπονήματα. Φέρε νῦν ἐξετάσωμεν πρὸς στιγμὴν καὶ τίνα ποτέ εἰσὶ τὰ γενέθλια τῆς ἀμερίμνου γενεᾶς, ἣτις καθάπερ μύκης ἐν τῇ πατρίδι τῶν Θεῶν καὶ σοφῶν χαμόθεν πρό τινος ἀναπηδήσασα, παρίστησιν ἀνωμαλίαν τινὰ δυσερμήνευτον εἰς τὰς ἄχρι τοῦδε γνωστὰς διαιρέσεις τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐθνολογίας!

Ἐὰν δὲ τότε τυχόντως, τὸν λόγον πρὸς ἡμᾶς ἀποτείνοντες, εἴπωσιν οἱ πολυπράγμονες οὗτοι:

«Κύριοι, δότε ἡμῖν ἐρωτῆσαι, τίνι δικαιώματι σεμνύνεσθε τῇ ἐθνικῇ αὐτῇ ὀνομασίᾳ; ἦλθε καιρὸς κρίσεως· τίνες ὑμεῖς; τίνες οἱ πατέρες ὑμῶν;

Τίς ἡ ἀληθινὴ γῆ τῆς γενεᾶς σας; Πόθεν ἔρχεσθε νῦν; Τί δὲ ζητεῖτε; Ὀνομάζεσθε Ἑλληγες! Εὐγε! ἀλλ' ἡ κενοδοξία τῶν ὄχλων δικαίωματα δὲν παραχωρεῖ· στέμματα δὲ ψευδευγενῶν πολλὰ καθεῖλεν ἡ ἀνάκρισις. Τί Ἑλλησι καὶ ὑμῖν; Αἰσχιαὶ τῶν Θεμιστοκλέων καὶ τῶν Κιμώνων, ὧν τὴν μαρτυρίαν ἐπικαλεῖσθε, οὐδὲν ἄχρι τοῦ νῦν ὑπὲρ ὑμῶν ἐμαρτύρησαν. Δὲν ἐκαλοῦντο δὲ Ῥωμαῖοι οἱ πατέρες σας, καὶ δὲν καλεῖται Ῥωμαῖος ἔτι ὁ λαός σας, καὶ Ῥωμαϊκὴ ἡ χυδαία γλῶσσά σας; Ἑλλάς, ἄλλως τε, δηλοῖ πολυθείαν, φιλοσοφίαν, ἀριστοτεχνίαν, δηλοῖ γλῶσσαν Θεῶν, δηλοῖ ἕξοχον πολιτισμόν. Τί δὲ τούτων ἔχετε ὑμεῖς; Τάχ' ἴσως τὴν θρησκείαν; ἀλλὰ ποῦ τὰ εἰδωλά σας; Ποῦ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος τὰ ἀγάλματα; Τὴν γλῶσσαν ἴσως; Φεῦ! ὑμεῖς αὐτοὶ ὡς ἀναξίαν καὶ βάρβαρον καὶ νόθον καταψηφίζετε τὴν πατροπαράδοτον αὐτὴν τῆς κοινῆς συναθείας σας! Τάχα τὰ ἔθιμα, τὰ ἥθη, τὴν παιδείαν, τοὺς θεσμοὺς, τὸν ἱματισμόν; Οἴμοι! ταῦτα πρό πολλοῦ παρῆλθον! Τί λοιπόν, πρὸς Θεοῦ, τί πάτριον σᾶς ἀπομένει; Τί διατηρεῖτε ἀρχαιότυπον, τί παρ' ἡμῖν τὸ συνάπτον τὴν παροῦσαν ὑμῶν κατάστασιν πρὸς τὴν ἀνάμνησιν τῶν ἐπιδόξων σας προγόνων; Ἐπὶ τίνος τοῦλάχιστον παραδόσεως ἀδιαλείπτου, παραδόσεως ἀξιοπίστου καὶ βεβαίας καὶ προφαγοῦς, στηρίζετε τὴν ταυτότητα τοῦ γένου σας, τὴν νομιμότητα τῆς ἐθνότητός σας, τὸν ἐπίσημον χαρακτῆρα τῆς θρυλλουμένης σας καταγωγῆς;— Ἐχομεν, λέγετε, τὴν

ἐνδύμυχον συναίσθησιν, ἔχομεν ὑπὲρ ἑαυτῶν πεποιθήσεις ἀδιασείστους! — Δυστυχῶς, αἱ δημῶδεις πεποιθήσεις λογίζονται κατ' οὐδέν, πρὶν ἢ ἡ ἐπιστήμη ἐξελέγξῃ, βασανίσῃ καὶ κυρώσῃ αὐτάς. — Ἐχομεν, προσεπιφέρετε, τοὺς ἀγῶνάς μας, τ' ἀνδραγαθήματά μας! Ἄλλ' ἴσως δὲν ἠνδραγάθησαν εἰς τὰς ἡμέρας μας καὶ ἕτεροι λαοὶ μὴ ἐλληνικοὶ, οἱ Ἰνδοὶ, καὶ αὐτοὶ οἱ Τούρκοι σὺν τοῖς ἄλλοις! Ἡ ἀνδραγαθία δὲν εἶναι γνῶρισμα καὶ δεῖγμα μοναδικόν ἐλληνισμοῦ. Ἄλλ' οὖν, Κύριοι, τῶν κομπαστικῶν ἐπιφωνημάτων! **Καιρὸς ἐξελέγξεως.** Ἀγετε δὴ, προσάξατε τὰς μαρτυρίας σας, προτείνατε τὰς ἐλλόγους ἀποδείξεις σας, τὰ δικαιώματά σας! Καὶ ἡ καταδείξατε ἡμῖν διὰ τῆς γραπτῆς ἱστορίας, ἢ διὰ παραδόσεων ἀξιοπίστων τε καὶ καταπειστικῶν τοὺς κρίκους, οἵτινες συνείρουσι τὴν παροῦσάν σας ὑπαρξίν πρὸς τινὰ προηγουμένην ὑπαρξίν πολιτικὴν, ἢ παύσασθε τοῦ λοιποῦ, σφετεριζόμενοι ἐθνότητα, ἱστορίαν, εὐγένειαν, ἀρετὰς ἀλλοτρίας, ὧν χάριν κεχηνότες δυνειροπολεῖτε ἐθνικὴν τινὰ καὶ ἱστορικὴν ἀποκατάστασιν!

Τοιαῦτά τινὰ σπουδάζων ἅμα καὶ γελῶν ἔλεγέ μοι πρό τινων μηνῶν ἐν Παρισίοις εἰς τῶν κορυφαίων τῆς Γαλλίας ἱστορικῶν, φιλέλληνα ἄλλως τε διακεκριμένος καὶ θειασώτης τῶν ἀγῶνων μας. «Οἱ ὀλίγοι οὗτοι Γραικοὶ, προσέθηκέν εἶτα στραφεῖς πρὸς τὸν παρακαθήμενον γέροντα, ἕτερον ἐλληνιστὴν καὶ φιλέλληνα, *cette poignée de Grecs*, ἀνακαινίζουσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ ἐν τῇ σήμερον πολιτικῇ τοῦ Θηβαϊκοῦ τέρατος τὸ αἶνιγμα. Καυχῶνται γὰρ

ἐπὶ εὐθείᾳ ἑλληνικῇ καταγωγῇ, καὶ ἐν τούτοις ἀντιποιοῦνται τὴν Ῥωμαϊκὴν τοῦ Κωνσταντίνου κληρονομίαν. Καὶ τὸ ἀνάπαλιν, ἐνῶ Ῥωμαῖοι, ἕως πρὸ ὀλίγου ἐπωνομάσθησαν, ἰδοὺ νῦν ἐξιδιάζονται τὴν ἐνδοξὸν γῆν τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς Σπάρτης! Τὸ δὴ παραδοξότερον, ὑπομειδιῶν προσελέξατο, οἱ πλεονέκται οὕτω φίλοι μας πρὸς μηδὲν ἄλλο βλέποντες, ἢ πρὸς τὸ ἴδιον συμφέρον, τὸ μὲν πρῶτὸν καλοῦνται κατὰ λόγον ἱστορικὸν Ἕλληνας, ἐν δὲ μεσημβρία λέγονται κατὰ λόγον πολιτικὸν Ῥωμαῖοι, τὸ δὲ ἐσπέρας ἀμφοτέρα συμβιβάζοντες γίνονται Γραικοῦ Ῥωμαῖοι. Πῶς δ' ἐξηγοῦσι τὴν ἀλλόκοτον πολυμορφίαν; Διὰ τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας. Καὶ ὁμως, ἀνάθεμά με, ἂν εἰς τοὺς χρονογράφους τῆς Κατωτέρας Αὐτοκρατορίας εὔρον ποτὲ τὸν Ῥωμαϊσμὸν συντεταυτισμένον τῷ Ἑλληνισμῷ.

Ἄδικον, οὕτω πως διαλεγόμενος καὶ οὕτω κρίνων, δὲν εἶχεν ὁ εἰλικρινὴς μας φίλος. Ἐφυλλολόγησε τὰ Βυζαντινὰ χρονικά, συμπαρέβαλε κείμενα καὶ μαρτυρίας εἰς ἔρευναν τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν οἱ δύο συμβεβλημένοι ἔθνη συνταυτίζονται, ἀλλ' οἱ πόνοι τοῦ ἀπέβησαν ἀλυσιτελεῖς· ὁ Ἑλληνισμὸς τοῦ μεσαιῶνος δὲν ἐπεφάνη αὐτῷ, ἢ περιβεβλημένος τὴν σχολαστικότητα καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν χρονογράφων τινῶν ψευδαττικιστῶν.

Ἄλλὰ, φέρε δὴ καὶ ἡμεῖς ἐκ περιτροπῆς ἐρωτήσωμεν· τίς θεβαιοῖ, ὅτι τὰ συγγράμματα αὐτὰ ὀρθῶς τε καὶ ἀπαραπλάστως διερμηνεύουσι τὸ πνεῦμα, τὴν φύσιν, τὰς ῥοπὰς, τοὺς ἱστορικοὺς

νόμους τῶν χρόνων ἐκείνων; ὅτι τὴν μακρὰν ἐκείνην πολίτευσιν περιστῶσιν ἐν ἀκριβείᾳ, καὶ ἀξιοπιστίᾳ καὶ ὑπὸ πάσας τὰς ἐπόψεις αὐτῆς; Ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν περὶ οὗ ὁ λόγος ἀπομνημονευμάτων δὲν εἶναι ῥαψωδήματα παράτροπα, πολὺν μὲν τὸν κρότον ἐμποιοῦντα εἰς τὴν ἀκοήν, οὐδὲ ὅλως δὲ ἀποκαλύπτοντα τοὺς ἐνδομύχους λόγους, τὸν ἐσωτερικὸν τῆς πολιτείας ὀργανισμόν;

Ἡ χρονογραφία τοῦ Δυτικοῦ μεσαιῶνος, πρὶν ἢ λάβῃ τὸ κῦρος τῆς ἀξιοπιστίας, καὶ εἰς τιμὴν ἱστορικὴν ἀναγορευθῆ, προὔπεβλήθη εἰς ἀνάκρισιν μακρὰν, εἰς αὐστηρὰν ἐξέλεγξιν καὶ προευκρίνησιν.

Ἄλλο γὰρ χρονογραφία, καὶ ἄλλο ἱστορία. Ἐνῶ δὲ χρόνος παρῆλθεν οὐ βραχὺς, ἀφ' ὅτου ἤρξατο ἡ κριτικὴ τοιαύτην βάσανον, ὅμως ἡ χρονογραφία τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης ἀνεξάρτητος εἰσέτι δὲν ἐκηρύχθη τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπικρίσεως.

Πῶς δὲ ἡ χρονογραφία ἡ Βυζαντινὴ, χρονογραφία διὰ λόγους πολλοὺς ἀσυγκρίτως ἐπισφαλεστέρα τῆς Δυτικῆς, χρονογραφία πάντως μέχρι τοῦ νῦν ἀνεπίκριτος, ἀβασάνιστος, ἀδιασάφιστος, πῶς ἐν ἀκαρεῖ λαμβάνει τὸ κῦρος τῆς ἀξιοπιστίας; πῶς μεταβάλλεται εἰς οὐσίαν ἱστορικὴν; πῶς ἐπαγγέλλεται νὰ διαλύσῃ τὰ αἰνίγματα τοῦ ἀνατολικοῦ μεσαιῶνος, καὶ νὰ δηλώσῃ τοὺς ἱστορικοὺς νόμους τῆς ἐποχῆς; πῶς αὐτόθεν ἐρμηνεύει τὰς φάσεις, τὰς συγκρούσεις τῶν ἰδεῶν, τὴν ἀλληλουχίαν τῶν παραδόσεων; πῶς τέλος πάντων μαρτυρεῖ τὸ ἀσυγκέραστον τῶν συμβιωσάντων ἑτεροφυῶν ἔθνισμῶν; Καὶ, συγελόντι εἰπεῖν, πῶς

προϊόν ἀκατέργαστον, ὕλη πεπλησμένη κομματικῶν παθῶν, μνημεῖον παντάπασιν ἐπιπόλαιον, ἐξελήφθη ὡς ἀναμάρτητος ἀλήθεια, καὶ μετεβλήθη εἰς δογματικὸν ὁδήγημα μετονομασθὲν εἰς τὰς ἡμέρας μας Ἱστορία τῆς Παρακμῆς καὶ Πτώσεως τῆς Ῥωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας;

Ὁμολογούμενον ὅτι ὁ Μοντέσκιος, ὁ Μαβλῆς, ὁ Λεβῶς, ὁ Γίββων, καὶ ὅσοι ἄλλοι περὶ Παρακμῆς καὶ Πτώσεως Ῥωμαίων συνέγραψαν, εἰς πηγὴν τοιαύτην ἠρύσαντο τὴν οὐσίαν τῆς ἱστορίας τῶν, ἐντεῦθεν ἐπορίσαντο τοὺς νόμους καὶ τοὺς λόγους τῆς Ῥωμαϊκῆς τελευτῆς. Ἐπὶ τοιούτου ἔδαφος οἱ τρόφιμοι τῆς παρελθούσης ἑκατοντατηρίδος ὠχοδόμησαν τὸ Μαυσωλεῖον τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐθνότητος· ἔδαφος κατὰ πᾶσαν ἀλήθειαν ἔμπλεον ἐρειπίων Ἑλληνικῶν, καὶ Λατινικῶν λειψάνων, διὸ καὶ πρόσφορον εἰς φιλοσοφικὰ θρηνηδῆματα.

Ἡ ἱστορικὴ αὕτη σχολή, θρέμμα ἐποχῆς ὀλιγοπίστου, λίαν εὐπίστως τὰς Βυζαντινὰς μαρτυρίας παραδεχθεῖσα, καὶ ταύτας ὄργανον προκατειλημμένου τινὸς συστήματος ποιήσασα, ἐπέθηκε τῇ ἐμπαθείᾳ τοῦ χρονογράφου ποῦ μὲν τὴν ἐμπάθειαν τοῦ ῥήτορος, ποῦ δὲ τὴν γνωμοτυπίαν τοῦ φιλοσόφου. Διδάσκαλος Ἰνυρῶνισμού, ἠθογράφος ἐπιρρεπῆς εἰς τὴν εἰρωνείαν καὶ τὴν χλεύην καὶ τὸν ἐκ τρίποδος δογματισμόν, πρὸς τοῦτο μόνον ἀπέβλεψε μέγα πονήσασα, πρὸς τὸ παρατεῖναι τὸν βίον τοῦ Ῥωμαϊσμοῦ ἐπέκεινα τῶν ἱστορικῶν αὐ-

του ὀρίων. Κατ' αὐτήν, ὁ μόνος ὁ ἀπ' ἀρχῆς ἀκρι-
 τελικῆς ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως ἐμψυχῶν,
 κινῶν, διατρέφων, περισώζων τὴν Βυζαντινὴν πο-
 λιτείαν εἶναι ὁ δαίμων τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης.
 Τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρό πολλοῦ ἀποβιώσαντος καὶ ἐν-
 ταφιασθέντος, ὁ μόνος οὗτος ἐπικρατεῖ. Οὐδεμίαν ἱ-
 στορικὴν ἢ θρησκευτικὴν παράδοσιν, οὐδεμίαν αὐ-
 τόματον ἐνέργειαν ἐπιδεικνύει τὸ ὑπήκοον. Τί
 ἐστὶν ἢ ἐγχώριος Ἐκκλησία; σύλλογος γλισχρολό-
 γων καὶ δεισιδαιμόνων σοφιστῶν, μηδεμίαν ἀξιό-
 λογον αὐθεντίαν διαφρουρῶν, οὐδὲν πρόσωπον ἀ-
 ληθῶς ἱστορικὸν ὑποκρινόμενος. Τί δὲ ἢ γραμμα-
 τολογία; Δεῖγμα τρανὸν τῆς ἀποβιώσεως τοῦ Ἑλλη-
 νισμοῦ. Περὶ δὲ ῥοπῶν ἱστοριονομικῶν τῆς κοινω-
 νίας· περὶ δὲ πορείας ἰδεῶν, παραδόσεων, πίστεως·
 περὶ δὲ λαοῦ καὶ δημῶδους γλώσσης καὶ συμ-
 πτωμάτων λαϊκῆς προκοπῆς, οὐ λόγος τούτων
 οὐδ' ἀριθμὸς· ἄλλη γὰρ πραγματικότης πλὴν τῆς
 Ῥωμαϊκῆς ψυχορραγίας οὐκ ἐντυγχάνεται. Μόνος
 ἄρα τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ προβιβαστῆς ὑπάρ-
 χει αὐτὸς ὁ ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἀνακαινισθεὶς ἐν
 τῇ Ἑσπέρᾳ Λατινισμὸς· αὐτὸς, ὅστις ἀνεδέξατο
 τὴν ἐντολὴν τοῦ γονιμοποιῆσαι τοὺς σπόρους τῆς
 ἀρχαιότητος ἐν γῆ παρθένῳ, τοῦ νεοποιῆσαι
 τὸν γεγηρακότα κόσμον, καὶ ἐγκεντρίσαι τῇ χρι-
 στιανικῇ Πολιτεία τὴν εὐνομίαν τῆς Ῥώμης, τὴν
 φιλελευθερίαν τῶν μεγάλων πολιτῶν. Θεάμα δὲ
 διδακτικόν! Ἐνῶ ὁ Ῥωμαϊσμός ἐν Ἀνατολῇ τήκεται,
 μαραίνεται καὶ ἐλεεινῶς μετὰ μακρὰν ἀγωνίαν πα-
 ραδίδει τοῖς Τούρκοις τὴν ἐσχάτην πνοήν, ἰδοὺ

κατὰ Δύτιν ὁ Ῥωμαϊσμός ἀναστοιχειοῦται καὶ εἰς δόξαν ἐπανέρχεται, τροπούμενος τὴν βαρβαρότητα δι' αὐτῆς τῆς βαρβαρότητος!

Ἄρα λοιπὸν πάντως ἄγονοι, πάντως ἀναποτέλεστοι παρέρχονται τοσοῦτοι πολιτικῆς ὑπάρξεως αἰῶνες!

Ἄλλο θέμα λοιπὸν προσφορώτερον εἰς θεατρισμὸν τῆς Π α ρ α κ μ ῆ ς καὶ Π τ ῶ σ ε ω ς τῶν ἔθνων, ἄλλο μέσον εἰς παραδειγμάτισιν τῆς ἀσκοπίας τῶν πολιτευμάτων δὲν ὑπῆρχε, πλὴν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κηδείας τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ Ῥωμαϊσμοῦ, πλὴν τῆς ἐκατόμβης μιᾶς ὅλης ἱστορίας!

Εἰς χρόνους πολιτικῆς δουλείας, ἢ βαρβαρικῶν κατακτήσεων, ἢ μεστοῦς ὀργασμοῦ θρησκευτικοῦ, ὅταν μάλιστα ἡ φωνὴ τῶν λαῶν καταθλίβεται, ὅταν ἡ κοινὴ γνώμη, καὶ ὁ ἐθνικὸς λόγος δὲν ἠγεμονεύωσιν, ὅταν ἡ γραπτὴ ἱστορία συμφέροντα μοναρχικὰ ἢ πνευματικὰ ἀπλῶς ὑπηρετοῦσα οὔτε τὰς ἐνεστῶσας εὐχὰς τοῦ πλήθους ἐρμηνεύη, οὔτε τὰς μελλούσας προμαντεύη, τότε ἕκαστον ἐθνικὸν ὄνομα ὑπὸ τῆς συνηθείας καθιερωμένον ἐγκρύπτει μίαν τινὰ ἰδέαν περιέχουσαν τοῦ χρόνου τὸ πνεῦμα, σημειοῖ μίαν ἠλικίαν ἐθνικὴν ἧς τὰ ἴχνη αἰ διφθέραι δὲν διέσωσαν. Δίκαιον δὲν εἶναι, νὰ ἀποκλείωμεν τῆς ἐρεῦνης τοιαύτας ἐκφράσεις αὐτομάτους καὶ εἰλικρινεῖς. Δύνανται πολλάκις αὐτὰ τὰ σημεία νὰ ὀδηγήσωσι τὸν κριτικὸν κατὰ τὴν ἀναδιφήν, ὃν τρόπον οἱ ἐπὶ τινῶν βράχων δυσβάτων ἐγκεκτισμένοι φανοὶ χρησιμεύουσιν ἐν καιρῷ νυκτός τῷ πριωρεῖ πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ ὁρόμου του, ἢ καθὼς

οί ἐκ διαλειμμάτων ἐμπεπηγμένο πάσσαλοι περισώ-
ζουσιν ἀποπλανόμενον ὁδοιπόρον. Ἔχει καὶ ἡ Ἱ-
στορία, ὡς ἡ Νομισματικὴ, μονογράμματά τινα,
δι' ὧν ἐνίοτε ὁ ἐπιστήμων ἀποκαλύπτει δῆμον
καὶ πόλιν ἀμνημόνευτον, ἢ σαφηνίζει συμβάν τι
φιλονεικούμενον. Ἡ Θεία Πρόνοια διεφύλαξε τὰ
σύμβολα αὐτὰ ἐπὶ χαλκίων, καὶ λίθων, καὶ δι-
φθερῶν καὶ πυραμίδων, ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ ἐν στόματι
λαῶν, ἵνα ἐλθούσης τῆς ὥρας, δι' αὐτῶν οἱ με-
ταγενέστεροι ἐξιχνιάσωσι τὰ ἄδηλα καὶ κρύφια
τοῦ παρελθόντος.

Τὸ χρήσιμον τοιαύτης ἐξετάσεως καθόλου πα-
ριδόντες οἱ νεώτεροι μεσαιωνολόγοι τῆς Κωνσταν-
τινουπόλεως, τὸ δὴ κυριώτερον πάσης ἐκάστης
ιστοριογραφίας, τὸν ἔρισμόν τῶν ἐθνικῶν ὀνο-
μάτων παραλείψαντες, οὐδέποτε διέκριναν τὴν βαθ-
μιαίαν τῆς Βυζαντινῆς πολιτείας ἐπίβασιν ἀπὸ
μιας εἰς ἄλλην ὀνομασίαν, οὔτε δεόντως ἐξη-
κρίβωσαν τὴν ιστοριονομικὴν ἀξίαν ἐκάστης φά-
σεως ὀνομαστικῆς. ΓΡΑΙΚΟΣ καὶ ΡΩΜΑΙΟΣ εἰς
τὰς συγγραφὰς τούτων δηλοῦσιν ἐν καὶ τὸ αὐτό-
λέξεις, αἵτινες, ἀπολέσασαι πᾶσαν ἐν τῷ κυχεῶνι
τῶν Βυζαντινῶν γεγονότων σημασίαν πολιτικὴν
ἢ ἐθνικὴν, κατήντησαν, ὅτε μὲν ὄροι γεωγραφι-
κοί, τὰς Ἀνατολικὰς χώρας ἀπὸ τῶν Δυτικῶν
διακρίνοντες, ὅτε δὲ ῥήσεις συνθηματικαί, παρα-
δεδομένα εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ συγγραφέως. Ἔ-
χει δὲ τὸ μέρος τῆς εἰς τὴν σύγχυσιν καὶ ἡ δυσ-
μένεια. Πρόκειται φέρ' εἰπεῖν περὶ τινος πράξεως
ἀξιεπαίνου, οἷον ἀνδραγαθήματος, εὐτολμίας, ἢ

ρωϊσμοῦ, πατριωτισμοῦ ; Ὁ ἱστορικὸς, εἰς ἀνάμνησιν τῆς θρυλλουμένης ῥωμαϊκῆς μεγαλοφυχίας, πρόχειρον ἔχει τὸ ὄνομα τὸ Ῥωμαϊκόν· ἀποκαλεῖ, δηλαδὴ, Ῥωμαῖον τὸν τῆς ἐγκωμιαζομένης πράξεως αὐτουργόν. Τοῦναντίον δὲ, πρόκειται περὶ τινος στρατιωτικῆς ἀποτυχίας, ἢ ἀπιστίας πρὸς βαρβάρους ἢ μηχανορραφίας αὐλικῆς ; Τότε ὁ τῆς πτώσεως τῶν Ῥωμαίων ἱστορικὸς βαρυθυμεῖ, συνοφρουῦται, καὶ τὸν κάλαμον ἐμβάπτων εἰς οἰστρομανῆ χολῆν, ἐπιτίθησιν, εἰς ἀνάμνησιν δὴθεν τῆς Ἑλληνικῆς χαυνότητος, τὸ ὄνομα τὸ Γραικικόν. Τίς πάντοτε ὁ ἀμαρτωλός ; ὁ Γραικός. Τίς δὲ ὁ τὰ μεγάλα καὶ θαυμαστά διαπράττων ; ὁ Ῥωμαῖος. Ἀδιάφορον, ἐὰν λόγος συμπέσῃ περὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου, ἐὰν σήμερον ἀμαρτήσῃ αὐτός ἐκεῖνος ὁ τὴν χθὲς ἀριστεύσας. Ὑπόλογος παντός πλημμελήματος εὐδεις ἄλλος, ἢ ὁ ταλαίπωρος Γραικός, μόνος δ' ἐνεργὸς ἀνδραγαθημάτων ὁ φέρων τὸ περικλεές τῆς Ῥώμης ὄνομα.

Ἀγαθῆ τύχῃ, τὴν Βυζαντινὴν χρονογραφίαν, ἣτις γέγονεν ὁδηγὸς εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ ἀνατολικοῦ μεσαιῶνος, ἀνίκανον καὶ ἐπισφαλῆ σήμερον καταγορεύει γινόμενόν τι βέβαιον, σπουδαῖον, ἀξιόπιστον ὑπὲρ τι καὶ ἄλλο, ἢ ἀναβίωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἢ ἐπανατολὴ τοῦ δεδουκότος πλανήτου, ἢ τὴν ἐνδελέχειαν, τὴν ἰδιοπροσωπίαν, τὴν αὐθιπαρξίαν τῆς χριστιανικῆς Ἑλλάδος μαρτυροῦσα Νεοελληνικὴ τοῦ αἰῶνός μας ἀναγέννησις. Πρωμένος ἦν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς αὐτόθεν ν' ἀναγνώσῃ καὶ νὰ διερμηνεύσῃ τὴν δέλτον τῆς τύχης του, δαδουγούσης τῆς ἀστραπῆς τοῦ 1821.

αὐτός κεκλημένος ἦν νὰ καταδείξῃ, ὅτι ἡ μετὰ Χριστὸν καὶ ἐν Χριστῷ πολιτεία του δὲν ὑπῆρξε νοσηρά τις καὶ μαρασμώδης παραφυὰς τῆς προγενεστέρας Ῥωμαϊκῆς διαίτης, οὐρά τις ἐτοιμόσβεστος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κομήτου τοῦ πρὸς στιγμὴν διαυγάσαντος τὴν Ἀνατολήν. Οὗτος αὐτός ἦν κεκλημένος νὰ προσάψῃ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐπιστημότητα εἰς τὸν παρελθόντα βίον του, νὰ ἐντυπώσῃ τὴν σφραγίδα τῆς νομιμότητος, τὴν αὐθεντίαν τοῦ λόγου ἐπὶ τῶν προηγουμένων, ὅσα συναπετέλεσαν τὸ ξένισμα τῆς ἐθνεγεροσύνης του πεποισθῶς, ὅτι γένος, οὗ τὰ γενέθλια καὶ τὴν βίωσιν ἀνεπιφυλάκτως δὲν καθωμολόγησεν ἡ Ἱστορία, ὁμοιάζει Βασιλέα οὐκέτι ἐν ἱερῷ παραδεχθέντα τὸ χρίσμα καὶ τὸ στέμμα.

Τὸ πρόσφατον φαινόμενον τῆς Ἑλληνικῆς ἀναγεννήσεως διαφωτίζει τὴν σκοτίαν τοῦ μεσαιῶνος, ἀντιτάσσει τῇ ἀψύχῳ καὶ νεκρᾷ χρονογραφίᾳ Ἱστορίαν ἔμψυχον, ἔμβιον, πάλλουςαν, ἀληθινὴν, δοκιμάζει καὶ ἀνεκκλήτως ἐπικρίνει τὰ παραμορφωμένα τοῦ παρελθόντος διηγήματα. Ἐκτοτε ἡ χρονογραφία διηγεῖται, τὰ δὲ συμβάντα συγκρίνει, χωρίζει, συνδυάζει, καὶ ἡγεμονικῶς ἐξελέγχει ἡ ἱστορία τῆς Παλιγγενεσίας μας.

Πόθεν προέρχεται ἡ καινὴ αὕτη ἐξουσία ; Ἐπὶ τίνων ποτὲ δικαίων στηρίζεται ἡ βάσανος ἦν ἀντιποιεῖται ἐπὶ τῆς Βυζαντινῆς ζωῆς ὁ λόγος τῆς Νεοελληνικῆς ἀναβιώσεως;

Ἡ ἐξουσία θέλει διατρανωθῆ, ὅταν ἐρευνήσωμεν τὴν φύσιν καὶ παραβάλωμεν τὰ στοιχεῖα

τῶν δύο βιβλίων αὐτῶν, δηλαδή τῆς νεκρᾶς Βυζαντινῆς καὶ τῆς ἐμφύχου νεωτέρας· ὅταν παραλληλίσωμεν τοὺς χαρακτῆρας τῆς χρονογραφίας πρὸς τὰς παρακτικὰς ἀρχὰς τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνός μας.

Καὶ βαίνομεν ἀχρονοτριβῆτως εἰς τὴν ἐξέτασιν·

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΑ.) Τὸ πολύτομον σῶμα, ἐξ οὗ σύγκειται ἡ λεγομένη Ἱστορία τῆς Κατωτέρας Αὐτοκρατορίας, ἔργον εἰς ὃ συνειργάσθησαν καὶ κληρικοὶ, καὶ λαϊκοὶ, καὶ αὐτοκράτορες, ὑφίσταται γέννημα πάντως ἰδιόμορφον ἐν τῇ γραμματολογίᾳ τῆς Εὐρώπης. Δὲν ὁμοιάζει οὔτε τῇ πρεσβυτέρᾳ Ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ, ἣτις πέφυκεν ἐξεικόνισις κοινωνίας ὀργώσης, πολιτείας τυρβαζομένης ὑπὸ παθῶν νεανικῶν, ὀρμώσης πρὸς τι τέρμα προσεχές, καί τοι ἀγνωστον, οὔτε τῇ χρονογραφίᾳ τοῦ δυτικοῦ μεσαιῶνος, ἣτις ὑπάρχει γέννημα χρόνων νεωτέρων, προϊὼν λαϊκῆς ἀναστοιχειώσεως, εἰκῶν ἀφελῆς μὲν, ὅμως ζωηρὰ, πάντων τῶν κοινωνικῶν ἐλατηρίων, δι' ὧν ἡ εὐρωπαϊκὴ συμπολιτεία ἐκ βαρβαρότητος ἀναγήψασα προέβη εἰς ἐλευθερίαν καὶ φωτισμόν.

Κύριον ἀπ' ἐναντίας χαρακτήρισμα τῆς Βυζαντινῆς Γραμματολογίας εἶναι ἡ ἀπαραλλαξία, τὸ ἀμετάθετον, τὸ μονόμορφον, τὸ στερεότυπον.

Ἡ Ἱστορία τῶν αὐθορμήτως βελτιουμένων πολιτειῶν δύναται πῶς νὰ παρομοιασθῇ εἰς πλοῖον οὐρία θαλασσοποροῦν· ἀλλ' ἡ Βυζαντις, ἀπεικόνησιμα κοινωνίας ὑπὸ νόμων ἀντιθέτων κυβερνώ-

μῆντης, ριζοβολεῖ βαθύως εἰς τὴν γῆν, καὶ τόσω μᾶλλον εὐδοκιμεῖ, ὅσω στερεώτερα ἐμφυτεύεται καὶ ἐπισχύεται εἰς τὴν ἄρουραν τῆς γεννήσεώς της. Ἄρῳς αἰωνόβιος, βαθύρριζος, εὐμήκης, ἦν κλονοῦσι μὲν οἱ ἄνεμοι, θέλει δὲ καταβάλλει μόνος ὁ κεραυνός.

Ἡ Βυζαντινὴ Γραμματολογία, περιβλέπουσα τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς κοινωνικῆς ἀτμοσφαίρας, σπανίως στρέφει τὸ βλέμμα πρὸ ποδῶν. Σχεδιάζει κακοτέχνως τὴν κεφαλὴν, ἢ μόνην τὴν προτομήν, δὲν περιγράφει ὁλόκληρον τὸ σῶμα. Τῶν Κομνηνῶν ἢ τῶν Παλαιολόγων τὰ πρόσωπα, τὰ ἐπὶ τῶν νομισμάτων τοῦ καιροῦ ἐκείνου τετυπωμένα, δίδουσιν ἰδέαν ὅπως οὖν σαφὴ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης τῶν μετὰ Χριστὸν πατέρων μας.

Περιορισμένη, λοιπὸν, ἡ τῆς χρονογραφίας ταύτης περινομή, προσδιορισμένη ἢ δόσις τοῦ ἀέρος, ὃν εἰσπνέει, προὑπολογισμένα μαθηματικῇ τινι ἀκρίβειᾳ τὰ μέσα τῆς ἐνεργείας της.

Τὸ ἔργον της στρέφεται διαρκῶς περὶ τρία τινά:

Α'. Περιγράφει τὰς αὐλικὰς περιπετείας, τὰς σπονδὰς ἢ τοὺς πολέμους τῆς Βασιλείας, τὰς πράξεις τῶν ἀρχόντων καὶ στρατηγῶν, πᾶν, ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν πολιτικὴν κυβέρνησιν.

Β'. Ἐκθέτει τὴν κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας, τοὺς ἀγῶνας τοῦ κλήρου κατὰ τῆς αἵρέσεως, καὶ ὅ,τι ἄλλο διαφέρει τὴν πνευματικὴν καὶ ἱερατικὴν τάξιν.

Γ'. Ἐκτυποῖ τὴν διανοητικὴν τῆς κοινωνίας κατάστασιν, ἣν παρίστησι νῦν μὲν θεολογοῦσαν,

ἄλλοτε δὲ σιχουργοῦσαν, καὶ πάλιν ἄλλοτε γράφουσαν ὕλην φιλολογικὴν ἀνάμικτον.

Ἐν περιλήψει, Αὐλή, Ἐκκλησία, Σχολή, ἰδοὺ τὰ τρία θέματα περὶ τὰ ὅποια στερεῶς καὶ ἀδιατρέπτως περιφέρεται ἡ τὸν Βυζαντινὸν κόσμον ὑποτυποῦσα γραμματολογία ἐκείνη.

Ἱστορία τῆς Μοναρχίας! Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας! Ἱστορία τῆς Διανοίας! Τί δὴ; Καὶ εἵπομεν τὸν κύκλον στενόχωρον! Ἄλλ' ὁ ὀρίζων φαίνεται ἀπέραντος! Ἀλλὰ τὰ τρία ταῦτα κεφάλαια ὄντως ἐμπεριέχουσι κόσμον ὀλόκληρον!

Μὴ σπεύδωμεν· ἐπίκειται τις περιορισμός.

Ποῖον τὸ κύριον καθήκον, καὶ συγχρόνως τὸ χάρισμα πάσης ἱστορίας ἀξιολόγου; Ἡ ἀμεροληψία περὶ τὴν συγγραφὴν, ἡ δικαιοκρισία, ἡ ἀπάθεια, δείγματα τῆς εὐσυνειδησίας τοῦ συγγραφέως, τεκμήρια ἐκτεταμένης τινὸς γνώμης κοινῆς ἐπικρινούσης τὰ ἔργα τῶν ἀρίστων. Ὁ ἐκλεκτὸς ἱστορικὸς εἰς οὐδὲν κόμμα ἀνήκει, οὐδεμίαν ἰδιαιτέραν τάξιν ἐκπροσωπεῖ, οὐδεμιᾶ ἰδέᾳ μερικῇ δουλεύει. Ἡ συνειδήσις του ἐκφράζει τὴν κοινὴν συνειδήσιν· ἡ δὲ φωνὴ του, φωνὴ αἰῶνος. Ἐντεῦθεν προέρχεται ὁ δαιμόνιος καὶ θρησκευτικὸς τῆς ἱστορίας χαρακτήρ, ὁ καθολικὸς ἐκεῖνος λόγος, ὅστις τὸ σχῆμα τῆς ἀνθρωπότητος καθίστησιν ὁμοίωμα τοῦ Θείου Λόγου, καθέδραν Πνεύματος Καθολικοῦ. Ἀφελε ἀπὸ τῆς ἱστοριογραφίας τὴν ἀπάθειαν! Μετέβαλες παραυτίκα τὸ ἱστορικὸν πανόραμα ἐς εἰκόνα οἰκογενειακὴν, ἣν ὁ Ζωγράφος μᾶλλον ἢ ἥττον παρεκάλλυεν.